

FRIEDRICH ADOLPH WIELHELM DIESTERWEG: A TANÍTÓK TANÍTÓJA

Réthy Endréne

Eötvös Loránd Tudományegyetem Neveléstudományi Tanszék

*F. A. W. Diesterweg*¹ (1790–1866), a nagy német pedagógiai gondolkodó hazáján kívül szinte egész Európában, Magyarországon pedig különösen ismert a XIX. században, magyar tanári és tanítói generációk nevelkedtek könyvein, szellemében. A kor, amelyben *Diesterweg* élt, hihetetlen ellentmondásokkal terhes. Munkássága a XIX. század azon időszakára esik, amikor a politikai élet központi kérdése a német egység megteremtése. Az abszolút monarchia pedig már nem tud gátat vetni a gyárilap lassú és egyenetlen fejlődésének. Az ellenzéki mozgalmak erősödésével egyidejűleg Ausztria a Német Szövetségben fellép a liberális mozgalmak ellen (cenzúra, diákegyesületek betiltása, professzorok elbocsátása). Az 1848-as berlini forradalom után kis idővel a liberálisok helyet kapnak a kormányban, majd fokozatos kompromisszumkötések sorozatára kényszerülnek. *Diesterweg* a polgári liberalizmus azon irányzatához csatlakozott, melyet polgári demokratikus reformcélkitűzések, erős szociális érzékenység és emberbaráti érület vezérelt.

Diesterweg 1790. október 28-án született a németországi Siegenben, apja városbíró volt. 1808-tól herborni, majd a tübingai egyetemeken bölcsészetet, mennyiségtant és történelmet tanult, később mérnöki tanulmányokat is folytatott. Wormsban gimnáziumi tanárnaként működik, majd Frankfurt am Main mintaiskolájában mennyiségtant és természetant tanít. 1817-ben a tübingai egyetemen doktorál, ezt követően a mörsei, később a berlini tanítóképző igazgatója.

Diesterwegre erőteljesen hatottak a XVIII. század felvilágosult eszméi, a neohumanizmus, a klasszikus német filozófia és irodalom, így *Kant*, *Lessing*, *Fichte*, *Hegel*, *Goethe*, *Herder*, *Schiller*. Lelkiismeretesen tanulmányozta a neveléstudomány dokumentumait, ismerte és hasznosította a nagy elődök gondolatait. Csodálattal adózott *Rousseau*-nak, *Pestalozzinak*, a filantrópistáknak (*Basedow*, *Salzmann*, *Blaschet*, *Guths-Muths*, *Wieberg*), barátság fűzte *Föbel*hez.

Széles körű művelődéspolitikai tevékenységet folytatott, pedagógiai folyóiratokat alapított (1827-től elindította a *Rheinische Blätter*-t, melyet 39 éven keresztül, élete végéig szerkesztett, 1850-ben bocsátotta útjára másik pedagógiai lapját, a *Jahrbuch für*

¹ *Nagy László* – a jeles reformpedagógus édesapja – nevezte *Diesterweget* a „tanítók tanítójának” halálának évében megjelent tanulmányában (*Nagy*, 1866. 584. o.).

Lehrer und Schulfreunde-t). E lapok jelentős szerepet töltek be kora tanügyi állapotainak őszinte feltárásában és bírálatában. Fontos közéleti szerepet vállalva pedagógiai egyesületeket szervez (Rajnai Tanítók Egyesülete, 1832-ben megalapítja Berlinben a Pedagógiai Társaságot, 1840-ben a Berliini Tanítóegyletet), országgyűlési képviselő, s e tisztebe élete végéig újraszabályoztatja. Fellép a népiskola reformjáért, a tanítók anyagi és erkölcsi megbecsüléséért. Harcot indít az 1854-es porosz iskolai szabályzat ellen, azt alkotmányellenesnek, pedagógiai- és pszichológiaellenesnek minősíti. (Lange, 1975. 250. o.) Radikális nézetei miatt többször ütközött a hatóságokkal, fegyelmi szankciókat alkalmaznak vele szemben, felfüggesztik állásából, „szociál-kommunistikus” nézetekkel vádolják.

Diesterweg szakirodalmi munkássága rendkívül sokrétű, szerteágazó, nagyon gazdag, közel félezer jelentősebb könyvet, értekezést, tanulmányt, cikket stb. írt. Így elemzésünk szükségszerűen csak töredékes lehet, s a legfontosabb gondolatokra korlátozódhat.

Diesterweg a pedagógia tudományosságáról

Kora pedagógiájának tudományosságával elégedetlen, nem találja megfelelő színvonalúnak. Világosan látja, hogy a pedagógia „nem fejlődött még teljes rendszerré” (*Diesterweg*, 1962. 92. o.), nem tökéletesedett olyan mértékben, hogy tudományosnak lehetne mondani, s ebből következően nem segítheti elvárható mértékben a javításra szoruló gyakorlatot sem. *Diesterweg* egyidejűleg a pedagógiát kitüntetetten „a legelső és legfontosabb tudományok...” (*Diesterweg*, 1890. 52. o.) közé sorolja. Ebből következően valódi tudományos rangra emelését elengedhetetlen feladatnak tekinti. Nézzük, mit tett ennek érdekében! Először is a pedagógiát definiálja:

„Tágabb értelemben véve a pedagógiát azon tudománynak tekintjük, mely az ember nevelését célzó öntudatos tevékenység szabályait és törvényeit is tartalmazza és tárgyalja. Ezen jelentés szerint a tanítást is tartalmazza, mert az oktatás nem más, mint szándékos ráhatás az emberre, annak képzése céljából”. (*Diesterweg*, 1890. 52. o.)

A definíciót olvasva úgy értékelhetjük, hogy *Diesterweg* nem haladja meg korának gondolatait a nevelésről. Ám az alapkérdések tartalmi kifejtésénél, értelmezésénél egy olyan pedagógiai koncepció tárul elénk, mely nemcsak túlszárnyalja kortársai munkáit, de egyenesen a XX. századi reformpedagógiát készíti elő. Amivel pedig a reformpedagógiát is túlszárnyalja az az elméletalkotó igényessége, mellyel pedagógiai koncepciót teremt.

Tekintsük át e koncepció fontosabb elemeit!

Öntevékenység mint nevelési cél

Az emberi élet rendeltetését vagy célját abban látja, hogy az egyén „az uralkodó törvényeket világos szellemmel megismerje, és egész életén át azon legyen, hogy annak megfeleljen.” (*Diesterweg*, 1962. 57–58. o.) Ezt a célt a mélyen gondolkodó embernek egész életén át szem előtt kell tartania, azaz egész élete során az erényességre – az igaz-

ra, szépre, jóra – az emberszeretetre, valamint a műveltségre és az ember valamennyi képességének és erejének fejlesztésére kell törekednie.

Az általános emberré nevelést a személyiség testi és lelki képességeinek harmonikus fejlesztésén keresztül képzei el. A „testi” és „lelki” szétválasztása nézete szerint csak absztrakció. A test és a szellem kölcsönösen hat egymásra. Az ember egy és oszthatatlan egész. A harmonikus képzés nem más, mint a test és szellem teljes fejlődésének biztosítása.

A nevelés céljának megvalósítása azonban csak öntevékenységen keresztül történhet. „...az ember rendeltetésének elérése felé ... tevékenységgel és megerőltetéssel törekedjék”. (Diesterweg, 1890. 10. o.) Hirdeti: „Embernek lenni annyit tesz, mint öntevékenynek lenni.” (Diesterweg, 1890. 14. o.)

Mindezzel kiemeli, hogy minden emberi képesség az öntevékenység által fejlődik. „... valamennyi erő gyakorlása azon célból, hogy tökéletesen szabadok és függetlenek legyünk mindentől, ami nem önmagunkat, saját énünket képezi.” (Diesterweg, 1890. 14. o.) Az autonóm szellemi élet, az önálló döntés, cselekvés fontosságának felismerésével, hangsúlyozásával határozottan szembefordul a passzív, receptív, befogadó nevelési felfogással. „Amit a felnőtt ember vizsgálódás, kutatás (azaz öntevékenység) nélkül elfogad, annak nincs értéke, az ha kincs, reá nézve holt kincs.” (Diesterweg, 1890. 14. o.) Az önállóság tehát a szabad, önálló ismeretszerzést, a későbbi önirányítást, az autonóm létet jelenti. Saját énünké, szellemi szabad tulajdonunkká kell válnia az ismereteknek.

Embereszménye tehát az ész által önmagát kormányzó, azaz erkölcsileg szabad személyiség. Itt *Kant* és *Fichte* szabadságfelfogását, *Herder* humanizmusát, *Goethe* organikus emberfelfogását szintetizálja Diesterweg.

Ugyanakkor nem öncélú, önmagáért való öntevékenységet hirdet, hanem „értelmes célok utáni” tevékenységet. „...az öntevékeny megismerést az igaz, az öntevékeny kedélyt a szép, az öntevékeny akaraterőt a jó felé kell terelni, hogy később önállóan ezen célok felé törekedjék.” (Diesterweg, 1890. 13. o.)

Az igazság a gondolkodás, megismerés tartalmára vonatkozik, a szép az érzelmre, a jószág az akaratra. Ezen kategóriákat a későbbi kultúrfilozófiai irányzattól eltérően nem tekinti valamiféle abszolút, örök érték kategóriáknak, sőt azt hangsúlyozza, hogy „Az igazság nem valami készen meglévő, hanem leendő.” (Diesterweg, 1890. 10. o.) Nézete szerint nem létezik az emberre nézve változatlan, állandó, abszolút igazság. Úgy találja, hogy az „...igazság az emberiség szüleménye, álláspontjának és szükségleteinek eredménye.” (Diesterweg, 1890. 10–11. o.) Ehhez a merőben szubjektív felfogáshoz tegyük hozzá, hogy ismereteinek függvénye is. Itt inkább a megcsontosodott dogmák ellen veszi fel a harcot, hiszen így folytatja: „Minden változtathatatlan, azaz változtathatatlanak nyilvánított dogma korlátozza az emberi szellemet, és a mindig magasabb és magasabb ismeretekben való haladást hátráltatja.” (Diesterweg, 1890. 11–12. o.) Az eszmék örökös fejlődésére, változására utal tehát Diesterweg. Tudományos, sokoldalú, finoman artikulált emberfelfogása sűrűsödik a nevelési cél értelmezésében, itt eljut a polgári pedagógia legmagasabb csúcsára.

Természetszerűség és kultúraszerűség összeegyeztethetősége

A tudományosság igényeinek megfelelően sokoldalúan, felkészülten kutatta a nevelés axiómáit. A nevelés legfőbb alapelveit a természetszerűségben illetve a kultúraszerűségi természetességben látta. „A természet az emberben is hatalom... Hallgassunk és ügyeljünk a természet szavára, járjunk híven azon az úton, melyet kijelölt.” (*Diesterweg*, 1900. 159. o.) Így találja, hogy ami „... a gyermek természetével ellenkezik, ami természetellenesnek mondható, az feltétlenül elvetendő.” (*Diesterweg*, 1900. 158. o.)

A „Nevelj természetesen!” – alaptételt a legátfogóbb, legáltalánosabb embernevelési, pedagógiai tételnek tekinti. Teljesüléséhez a legkívánatosabb követelményt is kijelöli. „Nincs fontosabb az orvosra és nevelőre nézve, mint hogy az ember természetét általában és különösen megismerni tanulják, hogy tulajdonságainak, törekvéseinek híven szolgáljanak.” (*Diesterweg*, 1900. 158. o.) Mi ez, ha nem az egyéni sajátosságok megismerésének és az azokhoz való alkalmazkodás fontos követelménye? Ugyanakkor a nevelhetőségbe vetett mélyszéles hitét is hangoztatja: „Az ember természete iránt való bizalom nélkül természetszerű, eredményes nevelés lehetetlen.” (*Diesterweg*, 1900. 160. o.)

Felteszi a kérdést, hogy vajon a gyermek természetéről szerzett ismereteket mire használhatjuk fel. Válasza egyszerű: „Sokra és semmire.” (*Diesterweg*, 1900. 163. o.) Sokra akkor, ha az emberi természet megismerése saját megfigyelésünk következménye, és a nevelés eredményesebbé tételét szolgálja, de semmire, ha külsődleges, mellékes ismeretnek tekintjük csupán. Hangsúlyozni kívánja tehát a gyermek konkrét tapasztalatok útján történő és az oktatásban hasznosított megismerését.

A kultúraszerűség kérdését *Diesterweg* a természetszerűség mellett, azzal egységben tárgyalja. „Valamely nemzet kultúrállapota egy meghatározott korban adva van, létezik, és képezi azon állapotot, melyben minden egyes, ezen körülmények között született ember belép. Nem hozza létre, hanem előtalálja, és az létének természete szerint hat rá.” (*Diesterweg*, 1900. 6–17. o.) Felismeri, hogy az adott kor kultúrája objektíve létező, determináló ágens. Az egyén fejlődése nem választható el társadalmi, kulturális helyzetétől, hogy a „helyi” és „időbeli” körülményektől. Hangsúlyozza a „tanítónak és nevelőnek is tekintettel kell lennie környezetének, korának szükségleteire- és követelésére.” (*Diesterweg*, 1900. 18. o.) Ebből adódóan a nevelés célja nem lehet örök: koronként és helyenként változó kategória. A nevelést tehát *Diesterweg* történeti és társadalmi környezetbe szervesen ágyazódó jelenségként kezeli. Kultúrafelfogása dinamikus és figyelemre méltóan tág. Egy adott nép kultúráján azt a módot és formát érti, ahogy él, belső szellemi élete fejlődik, társadalmi élete formálódik. Elkülöníti egymástól a külső és belső kultúrát. Külső kultúra: ahogy az ember fizikai szükségleteit kielégíti, azaz táplálkozik, öltözködik, ahogy lakik, továbbá az illem, azaz az egész szokásrendszer sorolható ide. Belső kultúra a megismerő kultúrája, vagy intellektuális kultúra, az érzelmek, az akaratérő kultúrája. A külső és belső kultúra között helyezkedik el az, ahogy az ember „uralkodik a természeti erők felett.” (*Diesterweg*, 1962. 161–163. o.) Míg a természetszerűség elvét örök, változatlan elvnek tekinti a pedagógiában, addig a kultúraszerűséget törekvésné, a munkálkodás távlati céljaként értékeli, amit bár megközelítünk, de miután az mindig fejlődik, sosem érünk el. Izgalmas kérdés, hogy mely feltételek teljesülése

mellett sikerülhet a kultúraszserűség elvének megfelelni, azaz az intellektuális műveltség megszerzése, az ismeretek elsajátítása, az érzelmek kiművelése. Nézete szerint a műveltség elsajátításához feltétlenül szükséges az igazságszeretet. „Még azon esetre is, ha az igazság keresése és követése által mindenféle kárt szenvednénk.” (Diesterweg, 1962. 21. o.) Az igazság kikutatása, vizsgálódás tárgyává tétele megszerzésének fontos feltétele. „Nincs ember a világon, aki magát csálhatatlannak tarthatná. Aki magát föltétlen tekintélynek kívánja tekintetni, az el nem fogadtatik” (Diesterweg, 1962. 22. o.) Itt tehát Diesterweg a megismerés útját és kritériumát vázolja fel. Elkülöníti egymástól az érzékszervek segítségével kikutatható igazságokat a szellemiektől. Az előbbieket fölötte „az érzéknek segítségével nyert tapasztalat maga dönt.” (Diesterweg, 1962. 23. o.) Másként áll a dolog a gondolati igazságokkal. Itt más eljárást kell követni szerinte. „Minden új mondatot megvizsgálva általában összekötetésbe hozzuk azt az ismeretes nézetek, vélemények, ítéletek, képzetek és gondolatokkal.” (Diesterweg, 1962. 23. o.) Az igazság vizsgálatát többszemponútú (értelmi, erkölcsi, lélektani, elméleti és gyakorlati) elemzéssel tudja csak elképzelni. Erőteljesen hangsúlyozza, hogy a tévtanoktól, előítéletektől meg kell szabadulni, el kell felejteni azokat. (Bár megjegyzi, hogy ezeket elég nehéz emlékezetünkben eltávolítani). Leszögezi továbbá, hogy minden embernek – nemcsak a tudósnak – egész életében szüntelenül kutatnia, vizsgálódnia kell, s ez vonatkozik a néptanítókra is. „Minden tanítótól elvárható, hogy azokat a tárgyakat, amelyek az általános műveltséghez tartoznak, és azokon kívül azokat, amelyek őt hivatására képesítik, tanulmányozza, azaz alaposan átgondolja, az igazságokat egyenként és az egészszel való összefüggésben felfogja, rokon igazságokkal összehasonlítsa, és a szellemi tehetségekkel való viszonyukat kikutassa.” (Diesterweg, 1962. 26. o.) Megfogalmazódik az autentikusan gondolkodó tanító képe és követelménye, hiszen csak így nevelhet hasonló tulajdonságokkal felruházott egyéneket.

Diesterweg a természetszerűség és kultúraszserűség elvét együtt, egymással elválaszthatatlan egységként tárgyalja. Felismeri, hogy a gyermeki természet sajátosságainak tekintetbevétele nélkül nem lehetséges a kornak megfelelő kultúrszínvonal elérése sem, ehhez viszont az igazságot folytonosan kereső, kutató tanárookra van szükség.

A pszichológia törvényein alapuló didaktikai szabályokról

Diesterweg látta, hogy az ésszerű, hatékony nevelés alapja a gyermek természetes fejlődésében mutatkozó törvényszerűségek megismerése és az azokhoz való aktív alkalmazkodás. Nagy jelentőséget tulajdonít a lélektani ismereteknek, melyekhez igazodva vezet le, dolgozza ki az ismeretszerzés fázisait, melyben a gyermeki személyiség fejlődését tekinti döntőnek. Diesterweg fedezi fel először Rousseau után ismét a gyermeket a maga gyermeki valóságában, s képzési alapelveit a gyermekben rejlő adottságok kifejlesztésére alapozza. „Oktatásod a növekedő ember természetes fejlődési fokaihoz alkalmazkodjék!” (Diesterweg, 1900. 160. o.) Ezt nevezi a fejlődésszerűség elvének.

A gyermeki életkor szakaszait korszerűen értelmezi. Figyelembe veszi a gyermekkor természetes törvényeit, mint az egyes életkori szakaszok legfontosabb sajátosságait. A lelki sajátosságok fejlődésének három szakaszát különíti el:

Az első szakasz az „érzékiesség” foka, a lelki tevékenység itt külső ingerekhez kötött, önálló belső tevékenységről itt még nem lehet beszélni. A második fokozat „a szokás és képzelet” foka. A környezeti hatásokra a fejlődés magasabb szintje (képzetek, érzelmi hangulatok, szokások rögződése, önkéntelen asszociációk keletkezése, képzelőerő, fantázia intenzitása). Kialakul az „erőtéljes elsajátítás, az emlékezetszerű megtartás képessége, a tulajdonképpeni tanulási képesség és kedv.” (*Diesterweg*, 1900. 162. o.) Ez a szakasz 14 éves korig tart. Ugyanebben az időszakban a megismerésre, gondolkodásra, az igazságok kifejtésére való képesség is ébredzik a gyermekben.

A harmadik fejlődési fokozat a „szabad önrendelkezés, öntevékenység” foka, melyet a lelki fejlődés csúcának tekint, ahol az egyén cselekvését a szabad elhatározások vezérik. Az igazságérzet irányítja a magatartást. A döntés éveit ezek. „A tanulás teljes tudattal, a törvények és szabályok világos és tiszta megismerése mellett történik.” (*Diesterweg*, 1900. 163. o.) Ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy a fogékonyság és az öntevékenység minden gyermeknél minden életkori szakaszban megmutatkozik.

Az életkori sajátosságok figyelembevétele mellett az azonos életkorú gyermekek különbözőségére is felhívja a figyelmet. „Vedd tekintetbe tanítványaid egyéniségét!” (*Diesterweg*, 1900. 199. o.) Szerinte az egyéniség figyelembevételének elengedhetetlen fontossága van a tanításban. „A törvény előtti egyenlőség nagy gondolat... Azonban a gyermekek sajátosságaiban megmutatkozó különbözőségek, másságok követeléseként értelmezendők. Egyik gyermeknek jobb a felfogása, másoknak az ítélőképessége, harmadiknak az igazságérzete...” (*Diesterweg*, 1962. 157. o.) Ebből a tényből világos követelményt fogalmaz meg, nem minden egyes gyermeknek lehet és kell ugyanazt nyújtani. „Ami az egyik tanulóra nézve hézagatlan, a másikra nézve hézagos,... az egyik hangya, a másik elefántlépésekkel halad...” (*Diesterweg*, 1900. 164. o.) Felveti tehát – korszerű terminológiával fogalmazva – a differenciálás szükségességét az oktatásban. Ehhez az úgynevezett „szubjektív módszer” szükségeltetik, azaz a „a tanulóktól függő, hozzájuk igazodó szempont a tantárgyi (objektív) szemponttal szemben... a tanító ne menjen tovább, míg a tanulóban nincs annyi erő, hogy a következő fokot öntevékenyen elérhesse.” (*Diesterweg*, 1900. 165. o.) A differenciáció, individualizáció felismerését tapintjuk itt ki. Ehhez azonban elengedhetetlen minden tanuló alapos megismerése. „Az általános tanítási szabályok nem függetlenek és nem önállóak”, hanem az emberi természet sajátosságaihoz igazodnak”. (*Diesterweg*, 1900. 158. o.)

Fontos „motiváló” tanítási eljárásokat is megfogalmaz. A tudás utáni vágyat, a tanulás szeretetét kívánja kiépíteni a tanulóknál. „Törekedjél arra, hogy oktatásod vonzó (érdekes) legyen!” (*Diesterweg*, 1900. 221. o.) Természetes, hogy ami érdekel bennünket, azzal szívesen foglalkozunk, az érdeklődés növeli az aktivitást. Nagy kérdés azonban, hogyan válhat érdekessé az oktatás. A változatosságon keresztül, mégpedig elsősorban a módszerek, eljárások változatosságával, a tanító élénksége, tanításának szuggesztív ereje által. „Oktass erővel!” (*Diesterweg*, 1900. 223. o.)

Szükséges kicsit részletesebben is áttekinteni az oktatás érdekessé tételének kérdését. Hogyan lehet a tanulóknál a tanuláshoz kedvet ébresztetni, hogyan alakulhat ki bennük az öröm egy-egy tantárggyal való foglalkozáskor? A tanítvány azzal foglalkozik kedvvel, ahol érzi a tanár kedvét is a tanításban, ez a kedvérzet ugyanis szinte átragad rá is.

Másrészt akkor, amikor a tanuló ráébred arra, hogy valamit akar és képes is megcsinálni. (Diesterweg, 1962. 170. o.) A tanuló érdeklődésének alakulásában tehát fontos szerepet tölt be a tantárgy tanulásában elért – mai kifejezéssel – kompetenciaérzés. Szerinte úgy kell tanítani, hogy a tanulóknak a tudás szükséglete, a szellemi éhség, a tudásszomj felébredjen. Felfogásában az érdeklődés a nevelés-oktatás eszköze és célja. Tehát itt találkozzunk a mai motiváció-felfogás egyik gyökerével.

A tanulási motivációval összefüggésben kell megemlíteni, hogy Diesterweg rendkívül korszerűen értelmezi a tanár–diák kapcsolatot. A tanítónak saját egyénisége szerez tekintélyt, hatalmat, befolyást, erőt. Fellép a drill ellen. Felfogását hűen tükrözik a következő szavak: „A büntetésről nem szeretünk szólni sem. A tanulónak foglalkoznia kell az iskolában, mégpedig kedvvel. Ahol nincs meg ez a kedv, ott mindig intenek, büntetnek minden eredmény nélkül.” (Diesterweg, 1962. 221. o.) Nincs büntetés ott, ahol a munkát szeretik. A munkaszeretetet a munka által kell felébreszteni és fenntartani. Itt a belső fegyelem kialakításának fontos eszközére talált rá Diesterweg, arra a tevékenységre, melyet ha a tanulók érdeklődéssel, kíváncsisággal, kedvvel végeznek, a rendbontás és ennek megszüntetésére irányuló büntetés kiiktatható. A rideg tekintélytiszteletet kívánja felváltani a tanítók valóságos emberi és szakmai hatóságával.

Módszertani fogásokról

Didaktikai eljárásait a gyermeki természet fejlődési és egyéni pszichológiai sajátosságaihoz igazítva, a belső „motivációra”, érdeklődésre, tevékenységre alapozva – máig érvényesen – fogalmazta meg Diesterweg.

Legáltalánosabb elvként az öntevékenységre és a gyermeki fogékonyságra támaszkodik az oktatásban. Ebből fakad ugyanis nézete szerint a „szemlélésre való kedv” és a kíváncsiság. Tanácsa: „Oktass szemléletileg!” (Diesterweg, 1900. 172. o.) Állítja, hogy a nagy elődök – Rousseau, Pestalozzi, Lock – tévedtek, amikor azt gondolták, hogy ennek az elvnek csak az oktatás kezdeti fokán kell érvényesülnie. „Példák nélkül a szabályokat, tények nélkül az elveket nem lehet felfogni.” (Diesterweg, 1900. 175. o.) A tananyag milyenségére nézve is figyelemreméltó követelményeket állít: olyat oktass, „hogy a felnőttek ne legyen semmi oka az iskolára, a könyvekre és a tanítókra kicsinyléssel, sőt megvetéssel, ellenszenvvel és gúnnyal tekinteni.” (Diesterweg, 1900. 171–172. o.) Fontos elvárást fogalmaz meg Diesterweg: sose tanítson olyat a tanár, ami nem érdemes az élethossziglan való megtartásra. A hasznos, szükséges, elengedhetetlenül fontos ismeretek megtanítására hívja fel tehát a figyelmet.

Megismétli Comenius által megfogalmazottakat, amikor arra szólítja fel a tanítókat, hogy a közelebbi ismeretekről a távolabbiakra, az egyszerűbből az összetettre, a könnyebből a nehezebbre, az ismeretlennel haladjanak. Teljesen új azonban az a felszólítása, hogy „ingereld a tanulót ugyanazon tárgy által sokoldalúan, hozd összekötésbe a tudást a kivittel, és gyakorold a tanultat addig, míg gépies ügyességgé nem válik.” (Diesterweg, 1900. 187. o.) A tárgy sokoldalú vizsgálatának szükségességét és az alkalmazni tudás fontos kritériumát fogalmazza meg tehát. Szerinte nem szabad fő célként az extenzív ismeretsajátítást kitűzni, helyette intenzivitásra kell törekedni,

amikor is a tanítványok a megtanult ismeretek alkalmazását is elsajátítják. Az alaki és formális képzés szembeállítás helyett azok harmonikus, egymást kiegészítő alkalmazását hangsúlyozza. Mindezzel egyidejűleg fellép a tanulók megterhelése ellen is: minden meg nem értett (magyarázott) szó, amely elhangzik az órán, ártalmas, s minden dogma nyomasztó a szellemre.

Fontosnak tartja a tanulók tevékenykedtetését az órán. A tevékenységet magát tágan értelmezi.” (Diesterweg, 1900. 199. o.) El kell érnie a tanítónak, hogy a tanítvány a tananyagot feldolgozza, „hogy ez annyira szokásává váljék, hogy másképp ne tudjon, hogy nyugtalan legyen, ha nem így történik, hogy önmagában hajtsa végre.” (Diesterweg, 1900. 199. o.) Tehát csak az öntevékenység, a valódi munka által válhat a tanítvány belsőleg irányítottá. A belső motiváció kiépítésének egyedül járható útjára ismerhetünk itt rá.

Képességfelfogás a tapasztalati pszichológia alapján

A képesség, tehetség kérdése központi problémája volt és lesz is a pedagógiának, az egyes gondolkodók e tekintetben kialakított álláspontja meghatározó a nevelés-oktatás lényegét illetően is.

Diesterweg e témát fontosságához illően kezelte, külön fejezetet szánt Wegweise-rében az emberi képességek (Anlage) és ennek lényegéből fakadó általános didaktikai törvények és szabályok kifejtésére. Itt kívánjuk megjegyezni, hogy a magyar fordításokban helytelenül a képesség helyett a tehetség (Begabung) terminológiával találkozhatunk, mely Diesterweg felfogását egyrészt elferdíti, másrészt feleslegesen leszűkíti konceptuális nézetrendszerét.

„Képességen alatt – ugyanis – a lehetőségek azon (reális) okát értjük – szerinte –, mely az emberben a készséget (Fähigkeit) vagy a tevékenységet (Tätigkeit) eredményezi”. Folytatva: „...a képesség valamely erő fejlődéséhez adott csíra, a képesség ok, vagy okká lehet, nem okozat vagy jelenség, hanem a cselekvésnek legmélyebb, legvégső oka, vagy oly hatóerő (agens), melynek működése nemcsak ezen erők természetéhez, hanem oly körülményekhez van fűzve, melyek nemcsak tőle függenek.” (Diesterweg, 1962. 98. o.)

A képesség fogalmának ez a differenciált, árnyalt kifejtése rendkívül korszerű, mindenekelőtt a kifejlődéséhez feltétlen szükséges külső körülmények megjelölése által. Felfogásában a képesség lehetőséget jelent csupán, ugyanis mindennemű fejlődés két tényező eredménye: egyrészt az adott képességnek, másrészt pedig a külső körülményeknek, a nevelésnek s ebből kicsírázó önnevelésnek és önmeghatározásnak következménye. Az egyénben megjelenő képességek terjedelmükben és erejükben különböznek csupán. „A képesség nem sokféle valami, hanem egységnek tekintendő, mely a sokféle irányban való kifejlődést magába foglalja”. (Diesterweg, 1890. 133. o.) E kifejlődést a nevelés segíti, támogatja, szolgálja: „nevelni annyi, mint ingerelni.” (Diesterweg, 1890. 140. o.)

A nevelés eredményezheti azt az egyéni igény- és aktivitásszintet, mely a képességek fejlődéséhez elengedhetetlen. Tulajdonképpen az, hogy egy emberből mi lesz, szerinte

három tényező függvénye: a természeté, a nevelésé és az egyén saját akaraterejéé. Fontos megvizsgálunk, hogy e folyamatban milyen szerepet szán az öröklésnek.

Nézete szerint az öröklés szerint a lelki képességek mennyiségbeli meghatározására gyakorolja a legnagyobb befolyást. „A veleszületett képességek csak a határokat vonják meg, amelyeken belül a lelket ki kell képezni.” (*Diesterweg*, 1900. 64. o.) Tehát a képességeket csak lehetőségeknek tekinti, kifejlődésükhöz a külső körülmények, a nevelés és az egyén tevékenységén keresztül kifejezésre jutó erőfeszítése is szükséges.

Elképzelése nyomán a szellemi fejlődés egy minimum pontból indul ki – gondolati 0 pontból –, és nyúlik a maximumig. E maximumot az emberiség egyetemes és együttes szellemi eredményei jelentik, minden egyes ember számára a magasabb képzésen keresztül az individuális maximum lehetőségét nyújtja. (*Diesterweg*, 1962. 108. o.) Ez adja tehát felfogásában az ember képzésének, oktatásának horizontját. Az egyes képességek fejlődésének folyamata a kezdőponttól a végpontig megszakítás nélkül, folyamatosan, valamennyi közbülső fokon át fokozatosan folyik. Fontos felismerése, hogy nem mindegy a képességek fejlesztésének időpontja. „Minél korábbi a képességek ébresztése, annál könnyebb, minél később, annál nehezebb az erősítése”. Ezt tekintetbe véve a célt is kitűzi: „az ember minden egyes képességének harmonikus fejlesztését”. (*Diesterweg*, 1890. 148. o.) Ez az értelmi, érzelmi, testi képességek nevelésének „összhangzatos” megvalósítása, ugyanakkor nem azt jelenti, hogy mindenkiből minden faragható.

A képesség, öröklés, fejlődés és személyiség sokoldalú kapcsolatösszefüggését Diesterweg szaktudományos megközelítés hiányában, a spekulatív lélektan túllépve – a tapasztalati lélektan alapján ismerte fel, és alkalmazta eredményesen a nevelési gyakorlatban.

A tanítók kiképzéséért és továbbképzésükért

Diesterweg mindenekelőtt a tanítói személyiséggel kapcsolatos elvárásokat fogalmazta meg. A tanítónak „hivatásának kell szentelnie egész valóját!” (*Diesterweg*, 1890. 37. o.) Igen szigorú és kategorikus e kérdésben. Csak az oktathat, aki felkészült, ismeri az oktatás szabályait, a tananyag teljességét, kifejlett megismerő erővel rendelkezik, emellett megfelelő rátermettségű, a pedagógiai ügyesség birtokosa a módszertani megoldásoknál, pl: gyakorlott beszélő, és szüntelen önképzésre és továbbképzésre vállalkozik. Fennén hirdeti: „...törekedjél a műveltség után akkor is, mikor mások művelésén munkálkodol, ezen működés közben éppúgy, mint azon kívül, az iskola önmagad számára is iskola legyen, az egész élet, minden viszony, minden helyzet alkalmat szolgáltatson saját nevelésedre és képzésedre” (*Diesterweg*, 1890. 15. o.). Az önnevelés szüntelen önkorigáló territoriumának tekinti tehát az iskolát a tanár esetében is. Elengedhetetlennek találja a szakkönyvek tanulmányozását, a Wegweiserben a legfontosabb pedagógiai, neveléstörténeti, didaktikai és metodikai művek ajánlólistáját is közli, melyek egyben kora legismertebb művei voltak. Olvasásukhoz *Diesterweg* rövid annotációval – mely esetenként kritikát is tartalmazott – kíván kedvet ébreszteni. (*Diesterweg*, 1890. 53–110. o.)

Arra is figyelmeztet, hogy a tanítónak a műveltségre való törekvése csak úgy sikerülhet, „ha a tanulás, azaz az elmélkedés, vizsgálódás, kutatás és tanítás, azaz a közlés,

magyarázat és gyakorlat mindig együtt járnak.” (*Diesterweg*, 1890. 33. o.) A tanítói pályára szükséges képességek között nagy jelentőséget tulajdonít a már említett beszéd-készségnek. Fontos szerinte a szóbeli megfogalmazás világossága, tisztasága, egyáltalán a tanító beszédének színvonala, mely hat a tanulók beszédkulturájára is. Ugyanakkor figyelmeztet arra, hogy a fecsegő tanító a hivatása terén bizalmatlanságot kelt. Inkább a tanítványait beszéltesse, adjon erre lehetőséget számukra, amikor csak lehet. A tanítványok beszélgetését valóságos művészetnek tekinti (*Diesterweg*, 1890. 47. o.).

Diesterweg a tanítókat felkészültség és rátermettség tekintetében két csoportba osztja: Egyik csoport, „kik a tanuló szellemét ébresztik”, ők az erősek, a másik „kik ezt nem teszik meg”, őket gyengéknek nevezi. (*Diesterweg*, 1900. 223–224. o.) Az első csoportba sorolható tanítók alkalmasak csak a szellemébresztő, akaratébresztő erőket megedző tevékenységre.

A tanítóknak tehát széles körű szakmai és metodikai ismeretekkel, műveltséggel, valamint értékes emberi tulajdonságokkal kell rendelkezniük. Szükséges az egész tanítandó tananyag birtoklása, „kezelni tudása”, felvilágosultság, műveltség, humánus, liberális tanári egyéniség, jellemzilárdság. Ő beszél először a tanári hivatásról, mint művészetéről, emeli ethosszá a rangját. Csodálatosan ír a tanítók valódi emancipációjáról, amely csak akkor következik be, ha megszabadulnak a tanítók a tudatlanságtól. „Emancipáljátok magatokat értelmetlen eljárásoktól, gépiességtől, slendrianizmustól, szellem nélküli ténykedéstől!” (*Diesterweg*, 1900. 245. o.) Talán nem túlzás, ha ezeket a figyelmeztető sorokat napjainkig érvényesnek találjuk. De ennek a nagyon magas követelménynek hogyan lehet eleget tenni? „Csatlakozzál öntevékenyen mindenhez, ami a civilizációt, a kultúrát, az emberszeretetet előmozdítja!” (*Diesterweg*, 1900. 248. o.)

Röviden ez nem jelent mást, mint „Tedd magadat környezeted értelmiségének középpontjává!” (*Diesterweg*, 1900. 249. o.) A tanítói létet tehát az értelmiségi vezető réteg létszintjére kell emelni. Igen fontosnak tartja a tanítói hivatás becsének és jelentőségének átélését: „hogymint tanító vagyunk valami és értünk valamit”. (*Diesterweg*, 1900. 286. o.)

Mindennek az eléréséhez megfelelő színvonalú kiképzésre van szüksége a tanító-ságnak. Ehhez a meglevő tanítóképzők korszerűsítése, átalakítása vált szükségessé. A tanítóképzés reformját kora képzési állapotainak kritikájából indítja. Megállapítja, hogy a képzés színvonala nem kielégítő. A tanítóképzés az 1830-as évek Németországában ugyanis változó rendszerű, eltérő színvonalú, időtartalmú és vizsgaformájú volt. Helyette egységes, magas színvonalú, állami 3 éves képzés bevezetését sürgeti. A képző mellett működő mintaiskola felállítását elengedhetetlen fontosságúnak tartotta. Célja az alapsabb felkészítés, kiművelés. Az elméleti és gyakorlati oktatást nem egymástól elszakítva, hanem egymással szerves egységben kívánta megvalósítani. Korszerűsíteni akarta az oktatott tananyagot is, nézete szerint minden tanítónak a természet ismerőjévé, kutatójává kell válnia, ugyanakkor a képzésnek ki kell alakítania a tanító „didaktikai erejét” is. Mindezt megfelelő korszerű pedagógiai és pszichológiai ismeretek közvetítésével kívánta elérni, s az egész képzési rendszer szerves részének tartotta ezen ismeretek gyakorlati alkalmazását.

A nevelők továbbképzésének fontos eszközeként a tanítóegyleteket tekintette, ahol természetes emberi közelségbe lehet hozni a pedagógusokat egymással. „Egyesületekben rejlik az erő. Ez hivatásunk, állásunk emelésének, önnemesítésünknek első, élethosszigan tápláló, tartós eszköze”. (Diesterweg, 1962. 34. o.) A szakmai konzultációk, a továbbképzések, a közösségi élet fontos terepe az egyesület. Diesterweg létrehozva a rajnavidéki tanítók egyesületét, vándorgyűléseket tartott, nevelési, oktatási, módszertani kérdéseket vitatott meg, bemutató tanításokat tekintettek meg és elemeztek. 1832-ben megalapítja Berlinben a Pedagógiai Társaságot, majd újabb tanítóegyletet létesít 1840-ben. Pezsgő szakmai légkört sikerült kialakítania a mindig érdekes, aktuális szakmai kérdések megvitatásával. Már életében is számos egyesület létesült, s e mozgalom halála után csak felerősödött, mintát szolgáltatva Európa számos más országa számára is.

A népoktatás reformja a „valódi népiskola”

Kora iskolai állapotát bírálva a magasabb szintű tanulási lehetőségek fokozottabb biztosítása érdekében iskolareform-tervezésben egységes, nemzeti, 8 osztályos „valódi népiskolát” akart, mely által a „nép minden gyermeke legyen művelt”. (Diesterweg, 1962. 359. o.) Kiemelten hangsúlyozta, hogy az állam feladata kell, hogy legyen az iskolaügy javítása. A legfontosabb feladatot az iskolaügy állami kézbe kerülésében, a népiskolai tanítók társadalmi helyzetének javításában s az oktatás tartalmának és módszereinek korszerűsítésében jelöli meg. Követeli, hogy „az állam mint a nép képviselője törődjék az általános műveltséggel, az iskolaügy javításával...” (Tóth, 1962. 227. o.) A 6–14 éves gyermekek számára tervezi az egységes nemzeti népiskolát. A tananyagot kora legkiválóbb természettudósaival konzultálva kívánta korszerűsíteni. Hitte, hogy „minden gyakorlattól elszakadt elmélet veszélyes”. (Diesterweg, 1959. 358. o.) A természet objektív jelenségeit kívánta tanítani (fizika, matematikai geographia, a Föld és Ég általános jelenségei), az igazság bemutatására törekedve. Mindezt jól tükrözik széles horizontú tankönyvírói munkálatai. (Diesterweg, 1840.)

A népiskolai reformelképzeléseivel egyidőben a tanfelügyeleti rendszer átépítésének gondolata is foglalkoztatta. A tanfelügyelők részére a tökéletes szakismeret szükségességét hirdeti, nem tartja elégségesnek az addigi tekintélyi alapon történő kinevezésüket.

Összegezve elmondhatjuk, hogy a XIX. század, mint a „népiskola évszázada”, jelentős iniciatívát meríthetett Diesterweg e területen kifejtett széles körű tevékenységéből.

Diesterweg magyarországi hatása

Magyarországon a nemzeti függetlenségért és polgári átalakulásért folytatott harc egyik eszköze a nép felvilágosítása, a népoktatás kiszélesítése, korszerűsítése. Ebben a harcban a népoktatás hazai megreformálói bizonyítottan ismerték Diesterweg elképzeléseit, tanai hatottak rájuk.

Először is a személyes érintkezéson keresztül, közvetlenül hatott. A reformkorban sokan keltek külföldi útra az elmaradt magyar viszonyok megjavításához tapasztalatokat gyűjteni. Sokukat érdekelt az iskolaügy, különösen a porosz népoktatásügy és taní-

tóképzés, ezért különböző oktatási intézményeket és neves pedagógusokat látogattak meg. A közvetlen, személyes kapcsolatok az 1830-as évektől bontakoztak ki. Sok magyar protestáns hallgató tanult a berlini egyetemen, hallgatva Diesterweg előadásait. Tanulmányúton jártak többek között Diesterwegnél *Benka Gyula, Tavasi Lajos, Bányai Jakab, Gáspár János, Veres László*. A berlini egyetem magyar hallgatóinak névsorát *Lantos István* kandidátusi értekezésének függelékében olvashatjuk: 441 fő. (*Lantos*, 1968. 2–31. o.) Ők aztán később Magyarországon tanítóképző intézeti igazgatóként, jeles tanfelnagyként, tanfelügyelőként, tanítóegyleti szervezőként, pedagógiai lapok szerkesztőként terjesztették, népszerűsítették nézeteit. Tanítványaira, látogatóira olyan hatást gyakorolt *Diesterweg* előadásokon, konzultációkon, a mintaiskolai gyakorlatokon keresztül, hogy tanait konstruktív módon ültették át, alkalmazták a magyar viszonyokra. Hazatérve a későbbiek során *Diesterweg* folyamatosan tájékoztatták a magyarországi fejleményekről, a népiskolák szervezéséről, a tanítóképzés helyzetéről, a tanítók életkörülményeiről. *Diesterweg* élénk levelezést folytatott a magyar pedagógusokkal. *Diesterweg* közvetett hatása művein keresztül érvényesült.

Pedagógiai publikációi igen korán, már a 30-as évek elejétől ismeretesek voltak Magyarországon. A XIX. század második felének pedagógiai szakirodalmát erőteljesen befolyásolta legjelentősebb műve, a *Wegweiser*. Érdekességképpen említjük meg, hogy ugyanebben az évben jelent meg *Herbart* műve az „Umriss padagogischer Vorlesungen”, melyről ebben az időben nem értesült még a magyar szakmai elit. A *Wegweiser* nemcsak hogy megismerték, de alaposan tanulmányozták is a magyar pedagógusok, lelkesen fogadva nagyra értékelték. A Néptanítók Lapjában szemelvények jelentek meg belőle. A szemelvény bevezető értékelése önmagáért szól: „*Wegweiser* olyan forrás, amelyből minden népnek és felekezetek tanítóóságának szelleme felfrissülhet...” (Néptanítók „apja 1871. 28. sz. 457–458. o.) A *Wegweiser*... általános részének fordítása *Diesterweg* születésének 100. évfordulójára készült el *Bányai Jakab* fordításában. Ezt a munkát is minden pedagógiai folyóirat örömmel üdvözölte. „Aki a haladásnak, az általános embernevelésnek a híve: ezt a könyvet nem nélkülözheti” (*Gockler*, 1891. 446–447. o.) Az évfordulón a megemlékezések a tisztelet és a hála hangján szóltak *Diesterweg*ről. Értékelői plasztikusan fogalmazzák meg szerepét a pedagógia történetében. „A nagy eszme, amelyet *Comenius* csak sejtett, *Pestalozzi* szent tűzként őrzött kebelén, és melyért *Diesterweg* lángelméje egész hatalmával küzdött, teljes diadalt ült.” (*Herceg*, 1880. 70. o.)

Széles körben hatott a hazai közvéleményre a *Rheinischer Blätter für Erziehung und Unterricht* (Rajnai Nevelési és Oktatási Lapok) című folyóirat, mintájául szolgált a hazai pedagógiai lapok megindulásához. (Pl. *Rill József* által szerkesztett német nyelvű *Ungarischer Schulbote* *Diesterweg* szellemében készült, a lap ellen sajtóper is indult kritikusan hangvételű cikkei miatt 1868-ban. *Rill*, 1884. 16–21. o.)

Hatása a pedagógiai szakirodalomra

Meghatározóvá vált *Diesterweg* munkáinak ismerete a magyar pedagógiai szakirodalomban. Az 1866–1890-es időszakot elemezve megállapítható, hogy megjelent ma-

gyar fordításban két jelentős könyve (Az Útmutató és Válogatott tanulmányai), a róla készült tanulmányok száma: 14, munkásságáról szóló ismertetések száma: 31, munkáiról készült recenziók: 12.

Másik fontos hatása *Pestalozzi* munkáinak megismertetése. *Pestalozzinak* bár megelőzően is voltak hívei Magyarországon, de nézetei szélesebb körben elsősorban *Diesterweg* követőin keresztül jutottak el hozzánk. Így legkorábban és legerőteljesebben a népiskolai tanítóképzés és a népiskolai módszerek terén volt érezhető *Pestalozzi* hatása. *Pestalozzi* születésének 100. évfordulóját 1846-ban is elsősorban *Diesterweg* iniciatíváira ünnepelték meg Magyarországon tanítványainak rendezésében. *Diesterweg* volt ugyanis a *Pestalozzi-kultusz* ébresztője és ápolója. A *Rheinische Blätter* XXIX. kötetében jelent meg a felszólítás *Pestalozzi* megünneplésére. *Gáspár János* (a *Diesterweg*-tanítvány) rendezi Kolozsvárott az ünnepséget, melyre megjelentet egy *Pestalozzi*-füzetet is. (*Zibolen*, 1966. 13–14. o.)

Hatása a tanügyi törekvésekre

Eötvös József ismerte *Pestalozzi* és *Diesterweg* elveit és a porosz haladó iskolaügy törekvéseit. *Eötvös* fontosnak találta a tanítóképzők korszerűsítését, hogy az onnan kikerült tanítók magas szintű tudással, műveltséggel és hivatásszeretettel rendelkezzenek, úgy tervezte, hogy az arra alkalmas fiatalokat elsősorban a berlini tanítóképzőbe küldi 2 éves tanulmányútra. (Erre aztán az ismert történelmi események miatt csak *Eötvös* második minisztersége idején kerülhetett sor. Ekkor már *Diesterweg* nem élt, de hatása erős volt.) *Eötvös* felismerte a pedagógiai reformok szükségességét, a nép nevelésének fontosságát, s a polgári fejlődés igényeinek megfelelő tanügyigazgatás és iskolarendszer kialakítására létrehozta az 1848-as népoktatási törvényjavaslatot, majd az 1868-as törvényt. Ezen utóbbi előkészítésében részt vett *Gönczi Pál* és *Rill József*, akik kiválóan ismerték *Diesterweg* tanait. E törvényben érződik *Diesterweg* felfogása is (állami tanfelügyelet kiépítése, népiskolai tankönyvek és vezérkönyvek készítésének gondolata, állami tanítóképzők alapítása, a tanítók szakmai tájékozottságának emelésére lapok beindítása, egyesületek, külföldi tanulmányutak szervezése).

Tanítóképzők reformja

A tanítóképzők megreformálására vonatkozó elgondolásai *Diesterwegnek* nem maradtak visszhang nélkül nálunk sem. Az általa alapított mörsei, majd berlini tanítóképzők szervezete Magyarországon is irányadóvá vált. A korszerű tanítóképzők Magyarországon 1828-tól kezdtek szerveződni, előtte a XVIII. században úgynevezett normaiskolák működtek. *Diesterweg* tanítóképzőkről szóló tervezete *Göcz József*en keresztül hatott. Az I. Egyetemes Tanügyi kongresszus (1848) tanítóképzéssel foglalkozó bizottsága dolgozta ki részletesen a korszerűsítés programját, majd később az 1868-as törvény VII. fejezete részletesen foglalkozik a tanítóképezdéssel. (3 éves tanulmányi idő, ezt követő 1 éves gyakorlat, majd erre épülő képesítő vizsga után nyerhető el a tanítói oklevél. A törvény továbbá előírja a 20 állami tanító és 10 állami tanítónői képezde felállítását). A

tanítóképzők élére főleg volt *Diesterweg* tanítványok kerülnek, akiknek nagy szerepük van az állami magyar tanítóképzők színvonalának és rangjának megteremtésében.

Hatása a népoktatás tartalmára, a készülő új tankönyvekre, az alkalmazott tanítási elvekre

Diesterweg korszerű tankönyvei mintául szolgálnak a hazai legjelesebb módszertani munkák számára. Közülük talán a legjelentősebb a „Tanmódszerű számtantanítás vezérvényül népiskolatanítók számára s magány használatra *Diesterweg* után” (*Veres László* 1856.) *Diesterweg* lélektanilag megindokolt eljárásai nálunk is elterjedtek. Így: „A helyes számolást... függővé kell tenni a helyes megértéstől és a tökéletes szóbeli előadástól, nem pedig attól, vajon az úgynevezett próba helyes-e vagy nem.” (*Diesterweg*, 1957. 205. o.) Nevéhez fűződik a mértan népiskolai bevezetése. Tanítóink ismerik az *Elementar-Geometria Schullesebuch* c. munkáját. Átveszik e tantárgy korszerű szemléletét, így az élettal való kapcsolatát, a testek megszemlélését, mérését, az öntevékenységet. A földrajz tanításában alkalmazható javaslatait *Veres László* hasznosította az 1846-ban megjelent *Földrajztanítás* c. könyvében. A természetszerűség elvét kívánta alkalmazni a tananyag kiválasztásánál. (*Diesterweg*, 1840.) A természetrajz, természettan és vegytan tantárgyak keretében is felhasználást nyertek útmutatásai. A tantárgyak oktatásánál egyre több megfigyelést, kísérletet mutattak be, s a pedagógiai eljárásoknál a tények, a törvények, s végül az ezeket szülő okok megismertetésére törekedtek.

Az anyanyelvi oktatásban a beszéd- és értelemgyakorlatok összeállításánál, az olvasás- és helyesírás nevelési lehetőségeinek kiaknázásánál is kimutathatók tanácsai. *Bátky Károly* ábécés olvasókönyveivel *Diesterweg* elemi iskolai oktatási módszereinek népszerűsítője. A testi nevelés kitüntetett szerepét hangsúlyozó, a herbarti hatás ellen fellépő *Lubrich Ágost*, a szegedi tanítóképző igazgatójaként a gyakorlati képzésre fektetett *Diesterweg* nyomán nagy hangsúlyt. *Kiss Áron* számos elemi iskolai könyvében és módszertani vezérvényében érezhető *Diesterweg* iránymutató befolyása.

A tanítóság megszervezése, a fellendülő szaksajtó

A 30-as évektől keletkező új tanítóegyletekben kimutatható *Diesterweg* szellemisége. *Tavasi Lajos* *Diesterweg* hatására az iskolaügy polgári fejlődését kívánva előmozdítani, progresszív gondolkodású fiatal nevelőkből nevelői kört szervez. Az összejöveteleken a köznevelés legégetőbb problémáit vitatják meg, így többek között a népoktatás helyzetét. A tanítóegyleteknek nagy szerepük volt *Diesterweg* tanainak terjesztésében. Általános céljuk a magyar pedagógia művelése, a hazai közoktatásügy kérdéseinek megvitatása, a külföldi pedagógiai koncepciók megismertetése, népszerűsítése és terjesztése. Ezen egyletek szabadok, általános és felekezeti jellegtől megszabadulni vágyók. Többségük lapot is kiadott, a pedagógiai szaksajtó ettől az időszaktól kezdett fellendülni. Az első önálló magyar pedagógiai füzetsorozat *Tavasi Lajos* szerkesztésében és kiadásában 1846-ban jelent meg: *Nevelési Emléklapok* címmel. Mottója *Diesterweg*-idézet. (A lap szerkezetében a *Rheinische Blätter* mintázta.)

Kísérlet a trónfosztásra: Herbart kontra Diesterweg

A XIX. század német pedagógiájának két nagy és egymástól élesen megkülönböztethető alakja *Herbart* és *Diesterweg*. Míg *Diesterweg* a népiskolai oktatás harcosa, szabad-elvű, addig *Herbart* a jénai, göttingeni, königsbergi egyetem tanára, a német középiskolák szószólója, egész életében távol tartotta magát a demokratikus megmozdulásoktól.

E két jeles pedagógiai egyéniség halála után követői között harc bontakozik ki Európában. Így Magyarországon is két tábor különül el pedagógiai képviselői körében. Egyik csoport az újherbartizmus *Ziller* és *O. Willmann* nézetei mögött sorakozott fel, és terjesztette azt, a másik csoport pedig az állami, egyházi befolyástól mentes iskolaügyért harcolók tábora, a *Diesterweg* követők voltak. E tábor ellentéte végülis világnézeti, társadalmi, politikai különbözőségekből eredt, s az iskola jellegéről, a nevelés céljáról, eszményképéről vallott felfogás különbözőségében csúcsosodott ki.

Diesterweg szubjektív megítéléséhez ezidőtájt *Peres Sándor* „*Herbart és Diesterweg*” című munkája is hozzájárult, mely 1890-ben Losoncon látott napvilágot. A szerző bár könyve elején azt állítja, igéri, hogy „szelíd és józan” (*Peres*, 1890. 6. o.) kritikát nyújt, munkája mégis egyértelműen *Herbart* mellett foglal állást. Előjáróban még kiemeli, hogy „*Diesterweg* és *Herbart* elvei uralkodnak és küzdenek egymás ellen”, de a továbbiakban azt hangsúlyozza, hogy *Herbart* által alapított a „tudományos pedagógia” (*Peres*, 1890. 5. o.) *Diesterweg* pedig *Pestalozzi*hoz hasonlóan „a nevelés művészei voltak, nem pedig filozófok”. (*Peres*, 1890. 9. o.) Majd így folytatja, *Diesterweg* „megmaradt a didaktika nagy mesterének. Nem alkotott rendszeres neveléstudományt soha.” (*Peres*, 1890. 10. o.) Ezen egyoldalú ítélet kétségtelenül hatott a két tábor kialakulására. A XX. század fordulóján bekövetkezett fejlemények pedig *Diesterweg*et érdemtelenül teljesen háttérbe szorítják. Ez annál inkább sajnálatos, mert napnál világosabban köszönnek vissza korszerű gondolatai a reformpedagógia áramlataiban, így a gyermeki személyiség megismerésének szükségessége, a gyermeki természethez való differenciált alkalmazkodás, a liberális nézetek és elvek a pedagógiai eljárások, módszerek sokszínűségében, az öntevékenység elve, a munkára nevelés kérdése stb. Sajnos, a hazai népoktatás gyakorlata is elfordult a *Diesterweg* tanoktól, egyre inkább az újherbartianizmus formalizmusa nyert benne teret. Mindezt tudva fontos, hogy *Diesterweg* érdemeit újragondolva merítsünk belőle, akár a képzés színvonalának emelése, akár a pedagógusi hivatástudat kialakítása, akár a folytonos továbbképzés igényének szem előtt tartása terén.

Diesterweg legnagyobb neveléstörténeti érdeme éppen az, hogy pedagógiai koncepcióját a gyermeki személyiség egészéhez igazította, s originális fejlesztési rendszerét nemcsak megfogalmazta, de a gyakorlatban sokoldalúan ki is próbálta. Számolva az adott korszak lehetőségeivel a szervezeti keretek megreformálását is végrehajtotta. (*Réthyné*, 1990.) Igaz, gondolatainak jó része messze megelőzte korát, de a későbbi reformpedagógia élharcosai sem emlegették elveik neveléstörténeti előzményeként.

Emellett az is igaz, hogy az életmű utópisztikus elképzelésekben is bővelkedik. *Diesterweg* tulajdonképpen a jó tanügyi reformoktól várta a társadalmi problémák megoldását, az élet megjobbítását. Ugyanakkor nem szobatudósként alkotott nagyot, hanem

szuverén, az elméletet a gyakorlattal ötvözni képes széles látókörű, egyéniségéből kisu-gározni képes iskolateremtő tudósként.

Irodalom

- Arató Ádám (1966): Diesterweg magyarországi követői. *Pedagógiai Szemle* 2. sz. 129–140.
- Diesterweg, A. (1840): *Lehrbuch der mathematischen Geographie und populären Himmelskunde*. Berlin.
- Diesterweg útmutatójának általános része (1890): Fordította, jegyzetekkel ellátta és hazai viszonyokhoz alkalmazta Bányai Jakab, Lamplér Róbert. Wodianer F. és fiai, Budapest.
- Diesterweg Adolf válogatott Művei (1900): Fordították és a jegyzetekkel ellátták Bányai Jakab és Rédl Ferenc. I. kötet. Pleitz Fer. Pál kiadása, Nagy-Becskerek.
- Diesterweg, A. (1836): *Die Lebensfragen der Zivilisation*. Közli: Tóth Lajos (1966).
- Diesterweg, F. A. W. (1959): *Sämliche Werke* III. Band. Volk und Wissen Volkseeigener Verlag, Berlin.
- Diesterweg, F. A. W. (1962): *Wegweiser zur Bildung für deutsche Lehrer und andere didaktische Schriften*. Ausgewählt und Eingeleitet von Franz Hofmann. Volk und Wissen Volkseeigener Verlag, Berlin.
- Fischer, K. (1902): *A. Diesterweg Erklertes Klasiker der Pädagogik*. XIX. Band. Schulbuchhandlung Dressler. Langen-Saalsa, Hamburg.
- Gockler „ajos (1891): *Diesterweg szelleme*. *Magyar Paedagógiai Szemle* 11. 446–453.
- Herczegh Emil (1880): A népiskola a népé. *Magyar Paedagógiai Szemle* 1. 70–77.
- Lange, R. (1875): Diesterweg. Frankfurt am Main.
- Lantos István (1966): Magyarok Diesterwegnél. *Köznevelés*. 15–16. sz. 605–606.
- Lantos István (1968): Die Beziehungen Zwischen der deutschen fortschrittlichen bürgerlichen Pädagogik in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts und der ungarischen Pädagogik unter besonderer Berücksichtigung F. A. W. Diesterwegs. Dissertation, Humboldt-Universität zu Berlin.
- Lantos István (1969): *Diesterweg hatása a dualizmuskori magyar pedagógiai mozgalmakban*. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest.
- Lantos István (1970): A haladó német polgári pedagógia és a magyar pedagógia közötti kapcsolat a 19. sz. első felében, különös tekintettel F. A. W. Diesterweg-re. *Pedagógiai Szemle* 7–8. sz. 675–684.
- Nagy „aszló (1866): Diesterweg, a tanítók tanítója. *Protestáns Népiskolai Közlöny*, 584.
- Peres Sándor (1890): Herbart és Diesterweg ismertetés kritikával. Róth-Simon Könyvnyomda, Losoncz.
- Réthy Endréné (1990): Diesterwegs Wirkung auf die Theorie und Praxis der ungarischen Pädagogik Berlin. *Diesterweg-Ehrung. 200. Geburtstag von F. A. W. Diesterweg*. Wissenschaftliches Kolloquium. 18.
- Rill József (1884): Az első tanügyi sajtóper Magyarországon *Magyar Paedagógiai Szemle* 5. 16–21.
- Tóth Lajos: (1966): A. Diesterweg munkássága és hatása a nevelők pedagógiai tudatosságának fejlődésére. Halálának 100. évfordulója. *A magyarországi Óvónőképző Intézetek Neveléstudományi Közleményei*. Szerk. Tóth Lajos. 5. 215–281.
- Zibolen Endre (1966): A nevelők egymásért. Diesterweg és az 1846. évi Pestalozzi ünnepségek. *Köznevelés*, 13–14. sz. 527–528.

Diesterweg, a tanítók tanítója

ABSTRACT

MRS. MÁRIA RÉTHY: DIESTERWEG, THE TEACHER OF TEACHERS

The study gives a critical overview of the most important results of the work of Diesterweg (1770–1866); his theories of „Science of Education”, the spontaneous activities of pupils and the possibilities of transferring cultural values in harmony with the needs of the development of the child. Diesterweg's system of rules of didactics based on the results of experimental psychology, his efforts for the improvement of the training and in-service education of teachers and the creation of what he called the „Real public elementary school” are also outlined in this paper. Finally, the effects of the great German educator on the theory and practice of Hungarian pedagogy are discussed.

Magyar Pedagógia **91**. Number 2. 87–103. (1991)

Levelezési cím / Address for correspondence: Réthy Endréné, ELTE BTK Neveléstudományi Tanszék, H-1146 Budapest, Ajtósi Dürer sor 19–21.